

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ
THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL
SCIENCES

УДК 340.15:94:327(477+4)«16»

DOI: 10.26565/2075-1834-2019-27-02

СТАТУТ ГЕНУЕЗЬКИХ КОЛОНІЙ НА ЧОРНОМУ МОРІ 1449 р. – ПАМ'ЯТКА
СЕРЕДНЬОВІЧНОГО ІТАЛІЙСЬКОГО ПРАВА НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ

Гавриленко О. А.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного і європейського права
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна,
м. Харків, 61022, майдан Свободи 4,
e-mail: o.gavrylenko@karazin.ua,
orcid: <https://orcid.org/0000-0001-5554-4919>

АНОТАЦІЯ: статтю присвячено висвітленню джерел кодифікації та аналізу змісту Статуту генуезьких колоній на Чорному морі 1449 р. Наголошено, що Джерелами кодифікації стали, насамперед, норми статутів, що видавалися органами державної влади Генуезької республіки раніше – з кінця XIII ст., і практика судових органів метрополії та колоній. Окрім того, значний вплив на кодифікацію, вочевидь, справили «поради» (consilia) генуезьких юристів, об'єднані у збірки, частину з яких пізніше було опубліковано. Певний вплив на Статут генуезьких колоній на Чорному морі справило й тогочасне канонічне право католицької церкви, а також правові звичаї.

Звернено увагу на те, що текст Статуту містив низку норм, якими визначався правовий статус окремих груп населення. Вирішальним був розподіл на «генуезців» та «не генуезців». «Генуезці» – громадяни Генуезької республіки (cives) становили правлячу верхівку і посідали усі вищі адміністративні посади. Водночас, наголошено, що ці права не поширювалося на найманих солдатів, матросів та слуг італійського походження. Дехто з генуезців фактично набував таких прав, якими були наділені лише крупні феодалні сеньйори у Європі – їхні феодалні володіння лише номінально залежали від генуезького уряду, а тим більше від місцевої адміністрації.

Зауважено, що Статутом 1449 р. було достатньо чітко визначено систему органів державної влади та управління Каффи та інших колоній на чолі з консулом Каффи, який обирався у Генуї. Чільне місце серед норм права, вміщених у Статуті, посідали норми адміністративного характеру. Ними регламентувалися найрізноманітніші сфери життя населення Каффи та інших причорноморських міст і поселень. Значну частину документу складають норми, що регламентували фінансові відносини.

Наголошено, що через генуезькі колонії здійснювалася жвава торгівля. Вочевидь, зважаючи на необхідність у першу чергу регламентувати відносини зобов'язального характеру, до Статуту було включено й значну кількість норм, що регулювали цивільно-правові відносини. Статут також надає можливість створити уявлення й про деякі злочини та покарання за них, про основні риси процесуального права генуезьких колоній у Північному Причорномор'ї.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: пам'ятка права, джерело права, кодифікація, статут, генуезькі колонії, Північне Причорномор'я, державне право, адміністративне право, фінансове право, цивільне право, кримінальне право, процесуальне право.

УСТАВ ГЕНУЭЗСКИХ КОЛОНИЙ НА ЧЕРНОМ МОРЕ 1449 г. – ПАМЯТНИК
СРЕДНЕВЕКОВОГО ИТАЛЬЯНСКОГО ПРАВА НА ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ

Гавриленко А. А.,

доктор юридических наук, профессор,
профессор кафедры международного
и европейского права
юридического факультета
Харьковского национального университета
имени В.Н. Каразина,
г. Харьков, 61022, площадь Свободы, 4,
e-mail: o.gavrylenko@karazin.ua,
orcid: <https://orcid.org/0000-0001-5554-4919>

АННОТАЦИЯ: статья посвящена рассмотрению источников кодификации и анализу содержания Устава генуэзских колоний на Черном море 1449 г. Отмечено, что источниками кодификации стали, прежде всего, нормы уставов, которые издавались органами государственной власти Генуэзской республики ранее – с конца XIII в., а также практика судебных органов метрополии и колоний. Кроме того, значительное влияние на кодификацию,

очевидно, оказали «советы» (*consilia*) генуэзских юристов, объединенные в сборники, часть из которых позже были опубликованы. Определенное влияние на Устав генуэзских колоний на Черном море оказало и каноническое право католической церкви, а также правовые обычаи.

Обращено внимание на то, что текст Устава содержал ряд норм, которыми определялся правовой статус отдельных групп населения. Решающим было распределение на «генуэзцев» и «не генуэзцев». «Генуэзцы» – граждане Генуэзской республики (*cives*) составляли правящую верхушку и занимали все высшие административные должности. В то же время, отмечается, что эти права не распространялось на наемных солдат, матросов и слуг итальянского происхождения. Некоторые из генуэзцев фактически приобретали такие права, которыми были наделены только крупные феодальные сеньоры в Европе – их феодальные владения лишь номинально зависели от генуэзского правительства, а тем более от местной администрации.

Отмечено, что Уставом 1449 г. была достаточно четко определена система органов государственной власти и управления Каффы и других колоний во главе с консулом Каффы, который избирался в Генуе. Центральное место среди норм права, содержащихся в Уставе, занимали нормы административного характера. Ими регламентировались различные сферы жизни населения Каффы и других причерноморских городов и поселений. Значительную часть документа составляют нормы, регламентирующие фискальные отношения.

Отмечено, что через генуэзские колонии осуществлялась оживленная торговля. Очевидно, учитывая необходимость в первую очередь регламентировать отношения обязательственного характера, в Устав было включено и значительное количество норм, регулирующих гражданско-правовые отношения. Устав также дает возможность создать представление и о некоторых преступлениях и наказаниях за них, а также об основных чертах процессуального права генуэзских колоний в Северном Причерноморье.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: памятник права, источник права, кодификация, устав, генуэзские колонии, Северное Причерноморье, государственное право, административное право, финансовое право, гражданское право, уголовное право, процессуальное право.

CHARTER OF GENUA COLONIES ON THE BLACK SEA 1449 – MONUMENT OF MEDIUM ITALIAN LAW ON THE TERRITORY OF UKRAINE

Havrylenko Oleksandr,

Doctor of Science (Law), Full Professor,
V.N. Karazin Kharkiv National University,
Professor at the Department of International
and European Law,
Kharkiv, 61022, 4 Svoboda Square,
e-mail: o.gavrylenko@karazin.ua,
orcid: <https://orcid.org/0000-0001-5554-4919>

ANNOTATION: the article is devoted to the coverage of the sources of codification and analysis of the contents of the Charter of Genoese colonies in the Black Sea in 1449. It was emphasized that the sources of codification were, first of all, the rules of the statutes issued by the state authorities of the Genoese Republic before - from the end of the XIII century, and the practice of the judicial authorities of the metropolis and colonies. In addition, the «*consilia*» of Genoese lawyers, united in collections, some of which were later published, have had a significant impact on codification. A certain influence on the Statute of the Genoese colonies on the Black Sea was made by the then canonical right of the Catholic Church, as well as legal practices.

Attention is drawn to the fact that the text of the Statute contained a number of norms that determined the legal status of individual groups of the population. Decisive was the division into «Genoese» and «non-Genoese». «Genoese» – citizens of the Genoese Republic (*cives*) constituted the ruling elite and occupied all senior administrative positions. At the same time, it has been stressed that these rights did not apply to hired soldiers, sailors and servants of Italian descent. Some of the Genoese people in fact acquired the rights that were endowed with only major feudal lords in Europe – their feudal possessions were only nominally dependent on the Genoese government, and even more so from the local administration.

It was noted that the Charter of 1449 had sufficiently clearly defined the system of public authorities and the administration of Caffi and other colonies, headed by Consul Caffi, who was elected in Genoa. The leading place among the norms of law contained in the Statute was administrative rules. They regulated the most diverse spheres of life of the population of Caffi and other Cyrillic cities and settlements. A significant part of the document is the rules governing fiscal relations.

It was emphasized that through the Genoese colony there was a lively trade. Obviously, in view of the need to first regulate relations of a binding character, the Statute also included a significant number of norms regulating civil-law relations. The Statute also provides an opportunity to create an idea of and some crimes and punish them, about the basic features of procedural law of the Genoese colonies in the Northern Black Sea coast.

KEY WORDS: monument of law, source of law, codification, statute, Genoese colony, Northern Black Sea coastland, state law, administrative law, financial law, civil law, criminal law, procedural law.

Протягом тривалого часу джерела права, що містили норми, якими регулювалися суспільні відносини у середньовічних містах і торговельних факторіях, розташованих на теренах сучасної Південної України у другій половині XIII – останній чверті XV ст., які перебували під управлінням уряду Генуезької республіки (Каффа, Боспоро, Чембало, Солдайя, Монкастро, Джинестра, Ілліче та інші), лишалися абсолютно невідомими широкому загалу. Донедавна тільки вузьке коло фахівців, переважно істориків-

мідієвистів, були знайомі з текстом унікальної пам'ятки – Статуту генуезьких колоній, розташованих у басейні Чорного моря (Statutum Cerphe), затвердженому урядом Генуї 28 лютого 1449 р. [1]. Серед суто правничих досліджень цієї пам'ятки можна назвати лише ґрунтовну статтю М.М. Ковалевського «Юридический быт генуэзских колоний на Черном море во второй половине XV в.» [2], що вийшла друком понад сто років тому у виданій в Києві збірці статей, присвяченій М.Ф. Владимирському-Буданову (1838-1916), яка нині є бібліографічною рідкістю, а також опубліковану протягом 2010-2014 рр. низку статей та тез наукових доповідей сучасних українських юристів [3-5]. Не можна оминати увагою й науково-популярну працю «Генуезька спадщина на теренах України: етнодержавознавчий вимір», додатком до якої є перший україномовний переклад Статуту 1449 р. [6, с. 162-258]. З-поміж «цивільних» істориків до аналізу Статуту зверталися у своїх наукових розвідках М.Н. Мурзакевич, О.Л. Пономарьов, О.Г. Єманов, О.М. Барабанов, В.О. Тіпаков та ін. [7-11].

Джерелами кодифікації стали, насамперед, норми статутів, що видавалися органами державної влади Генуезької республіки раніше – з кінця XIII ст., і практика судових органів метрополії та колоній. Окрім того, значний вплив на кодифікацію, вочевидь, справили «поради» (consilia) генуезьких юристів, об'єднані у збірки, частину з яких пізніше було опубліковано. Певний вплив на Статут генуезьких колоній на Чорному морі справило й тогочасне канонічне право католицької церкви, а також правові звичаї.

Вочевидь, саме зі звичаєвого права походить поширений у більшості міст середньовічної Європи принцип, відповідно якого «міське повітря робить людину вільною». З нього випливала норма, закріплена у § 2 гл. 45 Статуту 1449 р.: «Якщо станеться, що невольник утече до Каффи з околиць селищ або з Орди, ... повинен вважатися вільним» [1, с. 737]. Та коли господарю колишнього невольника усе ж пощастить розшукати його, то у цьому випадку він мав право вимагати від влади не видачі раба, а лише виплати йому тієї суми, за яку утікач буде проданий синдиками у самій Каффі з публічного торгу. Виключення становили лише випадки, коли віднайдені раби були втікачами з Солхату.

У пам'ятці є й інші приклади використання норм звичаєвого права. Зокрема, Статут містить посилання на те, що маклери Каффи повинні були дотримуватися якогось звичаю, «існуючого, як стверджують здавна, нагадувати під страхом штрафу, усякому, щоб у тестаменті своєму заповідали щонебудь громаді» [1, с. 811]. Нормою Статуту 1449 р. було скасовано звичай, за яким у випадку, якщо купець викидав свій товар за борт із метою порятунку судна, це вважалося його особистою справою, і власники вантажу, що залишився, та власник врятованого корабля не зобов'язувалися компенсувати збитки особі, що втратила свій товар внаслідок таких дій [1, с. 765]. У тексті документу наведено й опис ситуації, коли деякі консули, посилаючись на нібито стародавні звичаї, припускалися зловживань своїми повноваженнями (вилучали частину плодів у тих, хто привозив їх до міста, а також зобов'язували жителів передмість постачати траву для своїх коней) [1, с. 814].

Окрім звичаєвого права, до підґрунтя «Статуту для генуезьких колоній у Чорному морі» 1449 р. було покладено значну кількість норм, вміщених у Статутах більш раннього періоду. Ще наприкінці XIX ст. італійськими дослідниками в архівах було виявлено перелік статей статуту, виданого Генуєю для її чорноморських володінь у 1290 р. [12, с.14-15]. Приблизно тоді ж було віднайдене й уривки іншого, більш пізнього статуту під назвою «Ordines a Impositio officii Ghazariae» («Права та обов'язки установ Хозарії»), прийнятого 30 серпня 1316 р. [2, с. 195-196]. Цей Статут містив переважно норми державного та адміністративного права. Його статтями визначалася процедура призначення каффського консула, що надсилався з Генуї, та виборів другого – місцевого консула, а також порядок виборів Великої та Малої Ради міста. Особливу увагу приділено регулюванню заходів, спрямованих на відновлення Каффи після того, як у 1307 р. вона була зруйнована й покинута своїми мешканцями. Було повторено пункти Статуту 1290 р. щодо заборони карбування у Каффі власної монети та щодо заборони стягнення мит сторонніми особами, що однак «не повинно шкодити» синам якогось Боніфация дель Орто.

У наступні роки в Генуї було прийнято значну кількість різноманітних правил, постанов і розпоряджень, що стосувалися адміністративного устрою чорноморських колоній, містобудування, водопостачання, торгівлі. Серед них, наприклад: план відновлення Каффи (Ordo de Caffa), прийнятий 18 березня 1316 р., незабаром після повернення генуезців до розореної ханом Тохтою Каффи [13, с. 86]; постанова ради старійшин Генуї від 10 квітня 1398 р., що обмежувала самостійність окремих генуезців у відносинах з татарською знаттю та купцями [1, с. 286, прим. 85]; постанови офіції торговельної Хозарської від 1398 р., що визначали порядок призначення чиновників у кримських колоніях [1, с. 827]; постанови від 1399 р., якими визначався порядок призначення консулів у Солдайї та Тані [1, с. 827]; постанова генуезького дожа, ради старійшин та офіції піклування Романії від 1441 р., яка забороняла будувати у Криму нові укріплення та ремонтувати старі [1, с. 752] тощо. Безперечно, ці норми справили вплив на подальший розвиток права генуезьких колоній, розташованих на чорноморському узбережжі.

Протягом 1403-1404 рр. було розпочато кодифікаційні роботи та опрацьовано нові статuti, тексти яких до нашого часу не збереглися. У 1434 р. був виданий черговий Статут для Каффи та інших колоній. Однак, вже у 1441 р. у Генуї заговорили про необхідність внесення до нього змін. Для цього до Каффи

було направлено спеціальних уповноважених осіб (комісарів). Але робота проводилася ними доволі мляво, і тому 28 лютого 1449 р. у Генуї було затверджено проект статуту, розроблений генуезькими юристами. У ході кодифікації ними, окрім Статуту Каффи 1434 р., ймовірно, використовувалися також і норми інших генуезьких статутів. Саме цим, вочевидь, зумовлено подібність правових норм, що діяли у генуезьких колоніях на Чорному морі до тих, якими користувалися у самій метрополії. Окрім того, у Статуті 1449 р. постійно підкреслюється обов'язок магістратів дотримуватися статутів Генуї та статутів (капітуляріїв), якими визначалися права та обов'язки окремих посадовців Генуезької республіки [14, с. 120].

Можемо припустити й наявність певного впливу на кодифікацію 1449 р., який справили «поради» генуезьких юристів. Такі «поради» зазвичай об'єднували у рукописні збірки, серед яких, насамперед, варто назвати збірник, укладений на початку XV ст. видатним правознавцем Бартоломео Боско [15]. Він містив понад п'ятсот юридичних консультацій, наданих ним на прохання суддів, а також позивачів чи відповідачів, зокрема й тих, що мешкали у північнопричорноморських колоніях.

Текст Статуту для генуезьких колоній у Чорному морі 1449 р. включає низку норм, якими визначався правовий статус окремих груп населення. Вирішальним для жителів був їхній розподіл на «генуезців» та «не генуезців». «Генуезці» – громадяни Генуезької республіки (*cives*) становили правлячу верхівку і посідали усі вищі адміністративні посади. Водночас, варто зауважити, що ці права не поширювалося на найманих солдатів, матросів та слуг італійського походження. Дехто з генуезців фактично набував таких прав, якими були наділені лише крупні феодалні сеньори у Європі – їхні феодалні володіння лише номінально залежали від генуезького уряду, а тим більше від місцевої адміністрації [16]. Наприклад, генуезькими *cives* братами Гуаско (Гваско) на підвладних їм землях навколо замку Тассілі (рештки його знаходяться на місі Чобан-Куле у Криму) самовільно було запроваджено чотири види податків, стягувалося мито з товарів, що ввозилися. Вони створили власні збройні загони, тюрми та судові камери, і навіть присвоїли собі «право меча», тобто право карати жителів, які мешкали у їхніх землях, на смерть [17, с. 12].

«Не генуезці», тобто автохтонне населення колоній, у свою чергу складалося ще з двох соціальних категорій: «громадян Каффи» – *burgenses* та «жителів» («мешканців») – *habitor*. Перші являли собою середню верству населення, зосереджуючи у своїх руках значну частину ремесла й торгівлі. Їхнє право власності охоронялося генуезькими законами [11, с. 118]. На початку XIV століття вони одержують доступ до місцевих адміністративних органів влади. Слід зазначити, що *cives*, виїхавши з метрополії до колонії, лишався громадянином Генуї. І лише осівши у факторії остаточно, завівши там родину, він одержував статус *burgenses*. Часто цей статус одержували лише діти колоністів, оскільки цей статус звільняв від низки обтяжливих податків, зокрема подушного (*avaria*). Згодом громадянин колонії міг повернутися до Генуї з відновленням статусу генуезького громадянина. На нижньому щаблі соціальних сходів стояли «жителі». Це були, в основному, наймані робітники та населення сільської округи. Значний прошарок населення становили міські низи, що склалися з практично безправних «маленьких людей без імені».

Як свідчать джерела, генуезці мали чисельну перевагу лише на початку колонізації. Та вже до кінця XIV ст. вони становили абсолютну меншість. Наприклад, у Каффі, окрім них мешкала значна кількість греків, вірменів, татар, грузинів, готів, черкесів, євреїв, болгар, угорців. Правовий статус населення залежав і від конфесійної приналежності, хоча з тексту Статуту помітно, що ситуація у тогочасній Каффі та інших колоніях Генуї відзначалася достатньою віротерпимістю. Незважаючи на те, що католицизм був державною релігією, нормами Статуту священникам суворо заборонялося будь-яким чином притіснити іновірців та «накладати руку на жнива іншого народу».

Статутом 1449 р. було достатньо чітко визначено систему органів державної влади та управління Каффи та інших колоній. На чолі усього генуезького колоніального адміністративного апарату стояв консул Каффи, який обирався у Генуї. (Гл. 1, § 9). Він виступав першою особою після генуезького дожа та іменувався титулом «Величний». Однак, консул здійснював управління не від свого імені, а від імені комуни (*comunis*) – громади Каффи, тобто усіх жителів міста. Збори міської громади проводилися у приміщенні ратуші [1, с. 764]. Громада мала свій архів, куди передавалися на зберігання усі офіційні документи [1, с. 695].

Заступником консула був його вікарій (*vicario*), що призначався консулом і одержував грошове та натуральне утримання від комуни. При консулі перебувала курія (*curie*), яка являла собою щось на зразок канцелярії сенату [1, с. 689]. Вона складалася з двох писарів, одного грецькомовного, іншого – знавця «сарацинської» (арабської) мови; трьох перекладачів; шести розсильних; двох глашатаїв; кількох музикантів (один грав на литаврах, другий – на гітарі, третій на ріжку, двоє були сурмачами); годинникового майстра та нотаріїв. При консулі перебувала рада з восьми старійшин, які разом із ним вирішували поточні питання, а також призначали чиновників на посади.

Управління фінансами комуни Каффи здійснювали два массарії (*massariorum*), які обиралися на піврічний термін (гл. 3, § 1). Ще одним органом фінансового управління була «оффіція монети» (*offici*

monete) – міське казначейство. Воно складалося з чотирьох провізорів, що обиралися строком на шість місяців. Один з провізорів по черзі призначався старшим [1, с. 667]. В офіції працював також письмоводитель – нотарій (гл. 5, § 1). Окрім того, протягом певного часу в Каффі існувала ще одна фінансова установа – офіція св. Антонія, яка стежила за вивозом з Каффи морським шляхом живого товару – рабів. Однак, Статутом 1449 р. посадовця, що очолював її, було замінено на двох чиновників казначейства (гл. 5, § 6).

Загалом же торгівлю у місті контролювала «офіція торговельна хозарська» (offici mercantie et Gazarie), що складалася з чотирьох осіб, що обиралися чотиримісячний термін. Посадові обов'язки чиновників цього комітету визначалася окремим Статутом. За наявності у місті постійного запасу продовольства стежила офіція продовольства (offici victualium), чотири члени якої обиралися строком на вісімнадцять місяців.

Офіція піклування (offici provisionis) складалася із чотирьох осіб, обраних шестимісячний термін. Її чиновники стежили за водопостачанням Каффи, чистотою й порядком у місті, станом фортечних мурів тощо. Ця офіція мала у своєму складі наглядача за водою, який відповідав за стан міського водогону, ігекаміра, який відшукував джерела води, пристава, що стежив за чистотою у місті та станом стічних каналів, двох вістових, а також писаря й скарбника.

З дрібніших чиновників варто відзначити «начальника акцизів на їстівні припаси». Він стягував відповідний збір як з продавців, так і з покупців. У його підпорядкуванні перебували акцизні збирачі [1, с. 759]. Ще одна посадова особа – міністрал (ministralis) – спостерігав за торгівлею на каффському базарі та стягував з торговців ринковий збір (гл. 30) [1, с. 720-723].

Існували й органи, що забезпечували охорону громадського порядку, боролися зі злочинністю та мали військові функції [18, с. 142-147]. Звичайну (денну) варту в Каффі ніс кавалерій консула Каффи «зі своїми людьми» [1, с. 697]. Кавалерій (cavalerio) консула Каффи виконував поліцейські функції в місті, мав свого заступника й командував 20 служителями (servientibus). Очільником нічної варту був капітан міста (capitaneo burgorum Caphe), що мав військові повноваження [1, с. 698]. При цьому військовому начальникові міста перебував його служитель. Центурій – сотник (centurio) командував ополченням і також підпорядковувався капітанові міста. Під його головуванням перебували десятники (decuriones) [1, с. 676, 830]. Вони брали участь в охороні міста й передмість. Окрім того, їх також залучали до збирання мит. Безпосередньо функції захисту міста Каффи від посягань воєнних сусідів, а також охорони громадського порядку здійснювали наймані солдати та аргузі.

Зі статей розділів Статуту, які стосувалися устрою Чембало, відомо, що гарнізон фортеці складали соції (socii; лат. socius – товариш), тобто військовослужбовці – тимчасові найманці, а також стипендіарії (stipendiarii) – чиновники, котрі отримували постійне грошове утримання (stipendium). У місті перебувало 40 стрільців, котрі мали навички користування баллістами (кн. 2, гл. 5, § 8). Верхня та нижні фортеці мали окремих комендантів, яким підпорядковувалися військовослужбовці, що несли охоронну службу. Цікаво, що вже Статутом 1449 р. передбачалася й посада гармаша (кн. 2, гл. 5, § 16). В експозиції археологічного музею Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна виставлено віднайдені університетською експедицією на чолі з С.В. Д'ячковим зразки ядер, якими забезпечувалася артилерія Чембало.

Чільне місце серед норм права, вміщених у Статуті, посідали норми адміністративного характеру. Ними регламентувалися найрізноманітніші сфери життя населення Каффи та інших міст. Навіть, здавалося б, найдрібніші та малозначні дії адміністрації були докладно розписані. Наприклад, у гл. 28 встановлювався час, коли слід було дзвонити у міський дзвон (с. ...постановлюємо та узаконюємо, щоб не виникало жодних сумнівів відносно часу, коли належить бити у дзвін, що з 1 жовтня по 1 березня дзвониться увечері, одразу після того, як проб'є дві години (тобто о восьмій годині за місцевим часом – О.Г.); в іншу ж пору року дзвониться після трьох годин (після дев'ятої – О.Г.), під штрафом, який стягається з кавалерія (поліцейського чиновника – О.Г.). У дзвін же слід ударити на менше 370 разів» [1, с. 711]).

Значну частину документу складають норми, що регламентували фіскальні відносини. Перелік податків, котрі мусили сплачувати громадяни і мешканці, на відміну від представників адміністрації, котрі позбавлялися від сплати цих численних фіскальних стягнень, дозволяє зрозуміти глибинні причини численних народних повстань та заворушень, що, наприклад, лише у Каффі в третій чверті XV ст. відбулися в 1454, 1463, 1471, 1472 та 1475 рр. [19, с. 85].

Через генуезькі колонії здійснювалася жвава торгівля зерном, сіллю, шкірами, хутром, бурштином, воском, медом, лісом, рибою, ікрою, сукнами, олією, вином, а також іншими товарами. Активізації торговельних відносин значною мірою сприяли договори, укладені Генуєю з Візантією (1261, 1351 рр.), Венецією (1344, 1345 рр.) та іншими державами стосовно мирного співіснування та вільної торгівлі [19, с. 140-158]. Особливим товаром вважалися невольники. Вочевидь, зважаючи на необхідність у першу чергу регламентувати відносини зобов'язального характеру, до Статуту було включено й значну кількість норм, що регулювали цивільно-правові відносини. Так, гл. 35 містила вказівку на те, «щоб не

давати позик громадам Готії», гл. 46 встановлювала заборону продавати жителів Каффи, як невільників, гл. 47 містила певні обмеження цивільної дієздатності каффських *burgenses* та приїжджих татар тощо.

Статут також надає можливість створити уявлення й про деякі злочини та покарання за них, про основні риси процесуального права генуезьких колоній у Північному Причорномор'ї [20]. Але подібна інформація є фрагментарною. Вочевидь, такі лакуни були залишені навмисно і заповнювалися нормами, що містилися у законодавстві, що творилося, насамперед, для самої метрополії, зокрема, у так званих «цивільно-кримінальних статутах» Генуї 1375, 1403 та 1413-1414 рр. [21, с. 23].

Отже, Статут генуезьких колоній на Чорному морі 1449 р. являв собою комплексний кодифікаційний акт, що був результатом тривалої роботи і являв собою збірку норм державного, адміністративного, фінансового, цивільного, кримінального та процесуального права. Його появі передувала тривала робота з систематизації та узагальнення норм звичаєвого права, норм статутів, виданих законодавчими органами Генуї раніше, норм канонічного права та врахування судової практики, а також об'єднаних у збірки «порад» (*consilia*) генуезьких юристів.

Джерелознавча критика Статуту 1449 р. цілком підтверджує думку, висловлену М.М. Ковалевським понад сторіччя тому: «... Початкова організація Каффи (як і інших колоній Генуї – О.Г.) була, принаймні у її головних рисах, знімком з генуезьких порядків» [2, с. 204]. Але з часом, як це впливає з аналізу статей Статуту, право чорноморських колоній помітно ускладнюється та набуває специфічних рис, притаманних лише місцевому правовому ладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Устав для генуезских колоний в Черном море, изданный в Генуе в 1449 году. Записки Одесского общества истории и древностей. Т. 5. Одесса, 1863. С. 632–836.
2. Ковалевский М. М. Юридический быт генуезских колоний на Черном море во второй половине XV века. Сборник статей по истории права, посвященный М. Ф. Владимирскому-Буданову. К. : Тип. С. В. Кульженко, 1904. – С. 195-228.
3. Гавриленко О. А. Ярмошук С. С. Номофілаки античних полісів та синдики генуезьких колоній у Північному Причорномор'ї: історико-компаративне дослідження. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2010. № 1 (48). С. 37-44.
4. Гавриленко О.А. Основні риси цивільного процесу в північнопричорноморських колоніях Генуї (друга половина XIII – третя чверть XV ст.). Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Сер. «Юридические науки». Т. 24 (63). 2011. № 2. С. 17-22.
5. Колесніков С.Д. Джерела права генуезьких колоній у Північному Причорномор'ї в середині XIII – останній чверті XV ст. Джерела права України, інших країн та міжнародної спільноти країн: історія та сучасність : матеріали XXIX Міжнародної історико-правової конференції, 19-29 вересня 2013 р., м. Феодосія. Київ; Сімферополь : Універсум, 2013. С. 734-742.
6. Статут для генуезьких колоній у Чорному морі (Генуя, 28 лютого 1449 р.) Гавриленко О. А., Сівальнов О. М., Цибулькін В. В. Генуезька спадщина на теренах України: етнодержавознавчий вимір. Харків : Точка, 2017. С. 162-258.
7. Мурзакевич Н. Н. История генуезских поселений в Крыму. Одесса : [Б.и.], 1837. 332 с.
8. Пономарев А. Л. Территория и население генуезской Кафы по данным бухгалтерской книги – массарии казначейства за 1381-1382 гг. Причерноморье в средние века. Труды историч. ф-та МГУ. Вып. 4. М.; СПб. : Алетей, 2000. С. 317-443.
9. Типаков В. А. Консульство Чембало во второй половине XV века: административное управление. Херсонесский сборник. Вып. 10. – Севастополь, 1999. – С. 78–81.
10. Еманов А.Г. Образование городской коммуны Кафы (до сер. XV в.) : автореф. дис. ... докт. ист. наук по спец. 07.00.03 – Всеобщая история. – Екатеринбург, 1997. 51 с.
11. Барабанов О.Н. Новые материалы о статусе *burgenses* генуезской Кафы. Причерноморье в Средние века. Труды историч. ф-та МГУ. Вып. 3. СПб. : Алетей, 1998. С. 117-125.
12. Кузь А. І. Статут Кафи 1290 р. як джерело з ранньої історії генуезьких торговельних колоній у Криму Історія торгівлі, податків та мита. 2011. №2. С. 14–20.
13. Бочаров С. Г. Фортификационные сооружения Каффы (конец XIII – вторая половина XV вв.) Причерноморье в Средние века. Труды историч. ф-та МГУ. Вып. 3. СПб. : Алетей, 1998. С. 82-116.
14. Гавриленко О. А. Правове регулювання торговельних відносин у еллінських та генуезьких колоніях Північного Причорномор'я: діяхронно-компаративне дослідження. Порівняльно-правові дослідження. 2010. № 1. С. 118-124.
15. Bosco B. *Consilia egregi domini Bartolomei de Bosco famosissimi iureconsulti genuensi*. Loano, 1620. 898 p.
16. Колли Л. П. Христофоро ди-Негро, последний консул Солдаи. Известия Таврической учёной архивной комиссии. 1905. № 38. С. 1–28.
17. Секиринский С. А., Секиринский Д. С. Феодалные владения генуэзцев в Восточном Крыму во 2-й половине XV века Северное Причерноморье и Поволжье во взаимоотношениях Востока и Запада в XII–XVI веках. – Ростов н/Д : Изд-во Ростов. ун-та, 1989. С. 9–16.
18. Колесніков С. Д. Організаційно-правові засади правоохоронної функції держави в генуезьких колоніях Північного Причорномор'я за Статутом 1449 р. Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Харків, 13 листопада 2015 р.). Харків: ХНУВС, 2015. С. 142-147.

19. Гавриленко О. А., Сівальньов О. М., Цибулькін В. В. Генуезька спадщина на теренах України: етнодержавознавчий вимір. Харків: Точка, 2017. 260 с.
20. Гавриленко О. А. Суд та юрисдикційний процес у середньовічних колоніях Генуї в Криму. Судова влада в Україні і світі: історія, сучасність, перспективи розвитку : матеріали XXV Міжнародної історико-правової конференції, 16-18 вересня 2011 р., м. Саки. У 2 ч. Ч. 1. Київ; Сімферополь : СМД, 2011. С. 132-140.
21. Барабанов О. Н. Бартоломео Боско – генуезський юрист XIV-XV століть: Теорія і практика громадянського судового процесу. СПб. : Алетей, 2002. 224 с.

REFERENCES

1. Ustav dla genujezskih kolonij v Chernom more, izdannyj v Genuie v 1449 godu. Zapiski Odesskogo obshhestva istorii i drevnostej. T. 5. Odessa, 1863. S. 632–836.
2. Kovalevskij M. M. Juridicheskij byt genujezskih kolonij na Chernom more vo vtoroj polovine XV veka. Sbornik statej po istorii prava, posvjashhennyj M. F. Vladimirskomu-Budanovu. K. : Tip. S. V. Kul'zhenko, 1904. – S. 195-228.
3. Gavrilenko O. A. Jarmoshuk S. S. Nomofilaki antichnih polisiv ta sindiki genujez'kih kolonij u Pivnichnomu Prichornomor'ї: istoriko-komparativne doslidzhennja. Visnik Harkivs'kogo nacional'nogo universitetu vnutrishnih sprav. 2010. № 1 (48). S. 37-44.
4. Gavrilenko O.A. Osnovni risi civil'nogo procesu v pivnichnoprichornomors'kih kolonijah Genuї (druga polovina VIII – tretja chvert' HV st.). Uchenye zapiski Tavricheskogo nacional'nogo universiteta im. V.I. Vernadskogo. Ser. «Juridicheskie nauki». T. 24 (63). 2011. № 2. S. 17-22.
5. Kolesnikov S.D. Dzherela prava genujez'kih kolonij u Pivnichnomu Prichornomor'ї v seredini VIII – ostannij chverti HV st. Dzherela prava Ukraїni, inshih kraїн ta mizhnarodnoї spil'noti kraїн: istorija ta suchasnist' : materialy HHIIH Mizhnarodnoї istoriko-pravovoї konferencії, 19-29 veresnja 2013 r., m. Feodosija. Kiїv; Simferopol' : Universum, 2013. S. 734-742.
6. Statut dla genujez'kih kolonij u Chornomu mori (Genuja, 28 ljutogo 1449 r.) Gavrilenko O. A., Sival'n'ov O. M., Cibul'kin V. V. Genuez'ka spadshhina na terenah Ukraїni: etnoderzhavoznavchij vimir. Harkiv : Tochka, 2017. S. 162-258.
7. Murzakevich N. N. Istorija genujezskih poselenij v Krymu. Odessa : [B.i.], 1837. 332 s.
8. Ponomarev A. L. Territorija i naselenie genujezskoj Kafy po dannym buhgalterskoj knigi – massarii kaznachejstva za 1381-1382 gg. Prichornomor'e v srednie veka. Trudy istorich. f-ta MGU. Vyp. 4. M.; SPb. : Aleteja, 2000. S. 317-443.
9. Tipakov V. A. Konsul'stvo Chembalo vo vtoroj polovine HV veka: administrativnoe upravlenie. Hersoneskij sbornik. Vyp. 10. – Sevastopol', 1999. – S. 78–81.
10. Emanov A.G. Obrazovanie gorodskoj kommuny Kafy (do ser. HV v.) : avtoref. dis. ... dokt. ist. nauk po spec. 07.00.03 – Vseobshhaja istorija. – Ekaterinburg, 1997. 51 s.
11. Barabanov O.N. Novye materialy o statuse burgenses genujezskoj Kafy. Prichornomor'e v Srednie veka. Trudy istorich. f-ta MGU. Vyp. 3. SPb. : Aleteja, 1998. S. 117-125.
12. Kuz' A. I. Statut Kafi 1290 r. jak dzherelo z rann'oi istorії genujez'kih torgovel'nih kolonij u Krimu Istorija torgivli, podatkov ta mita. 2011. №2. S. 14–20.
13. Bocharov S. G. Fortifikacionnye sooruzhenija Kaffy (koniec VIII – vtoraja polovina HV vv.) Prichornomor'e v Srednie veka. Trudy istorich. f-ta MGU. Vyp. 3. SPb. : Aleteja, 1998. S. 82-116.
14. Gavrilenko O. A. Pravove reguljuvannja torgovel'nih vidnosin u ellins'kih ta genujez'kih kolonijah Pivnichnogo Prichornomor'ja: diahronno-komparativne doslidzhennja. Porivnjal'no-pravovi doslidzhennja. 2010. № 1. S. 118-124.
15. Bosco B. Consilia egregi domini Bartolomei de Bosco famosissimi iureconsulti genuensi. Loano, 1620. 898 p.
16. Kolli L. P. Hristoforo di-Negro, poslednij konsul Soldai. Izvestija Tavricheskoi uchjonoj arhivnoj komissii. 1905. № 38. S. 1–28.
17. Sekirinskij S. A., Sekirinskij D. S. Feodal'nye vladenija genujezcev v Vostochnom Krymu vo 2-j polovine HV veka Severnoe Prichornomor'e i Povolzh'e vo vzaimootnoshenijah Vostoka i Zapada v III–HVI vekah. – Rostov n/D : Izd-vo Rostov. un-ta, 1989. S. 9–16.
18. Kolesnikov S. D. Organizacijno-pravovi zasadi pravooohoronnoї funkcії derzhavi v genujez'kih kolonijah Pivnichnogo Prichornomor'ja za Statutom 1449 r. Pravooohoronna funkcija derzhavi: teoretiko-metodologichni ta istoriko-pravovi problemi : Materiali Mizhnarodnoї nauko-vo-praktichnoї konferencії. (m. Harkiv, 13 listopada 2015 r.). Harkiv: HNUVS, 2015. S. 142-147.
19. Gavrilenko O. A., Sival'n'ov O. M., Cibul'kin V. V. Genuez'ka spadshhina na terenah Ukraїni: etnoderzhavoznavchij vimir. Harkiv: Tochka, 2017. 260 s.
20. Gavrilenko O. A. Sud ta jurisdikcijnij proces u seredn'ovichnih kolonijah Genuї v Krimu. Sudova vlada v Ukraїni i sviti: istorija, suchasnist', perspektivi rozvitku : materialy XXV Mizhnarodnoї istoriko-pravovoї konferencії, 16-18 veresnja 2011 r., m. Saki. U 2 ch. Ch. 1. Kiїv; Simferopol' : SMD, 2011. S. 132-140.
21. Barabanov O. N. Bartolomeo Bosko – genujezskij jurist XIV-XV vekov: Teorija i praktika grazhdanskogo sudebnogo processa. SPb. : Aleteja, 2002. 224 s.